

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 20051.088
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
доктору юридичних наук, професору,
Зеліско Аллі Володимирівні*

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
доктора юридичних наук,
професора Жорнокуя Юрія Михайловича
на дисертацію Сулими Андрія Петровича на тему:
«Диспозитивність в локальній корпоративній правотворчості»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. У зв'язку з останніми змінами корпоративного законодавства в Україні, євроінтеграцією нашої країни та гармонізацією її законодавства, що регулює корпоративні правовідносини виникли нові практичні проблеми щодо диспозитивних засад в локальній корпоративній правотворчості. Сьогодні корпоративне законодавство відображає весь спектр підходів до методів регулювання корпоративних відносин – від прямих нормативних приписів щодо врегулювання всіх питань створення, діяльності та припинення корпоративних організацій (імперативний метод) до проголошення майже повної свободи в питаннях організації їхньої діяльності (диспозитивний метод).

Відносини з управління корпоративною організацією, що регулюються корпоративним правом, є різновидом саме цивільних відносин, заснованих на загальних засадах цивільного законодавства. Проте слушною є і теза, що відносини, пов'язані з управлінням такою організацією, мають власну специфіку і не завжди по-справжньому демонструють диспозитивність свого регулювання, автономію волі та рівність учасників. У контексті викладеного дисертація Андрія Петровича Сулими «Диспозитивність в локальній корпоративній правотворчості» присвячена актуальній, досить складній та не у повному ступені дослідженій у вітчизняній науці цивільного права темі.

Існування низки проблемних питань корпоративних правовідносин у правозастосовній діяльності чи понять і категорій, які не мають однозначного тлумачення у цивілістичній науці та судовій практиці, викликало потребу на теоретичному рівні зробити спробу їх окреслення. Саме з'ясуванню питань диспозитивності в локальній корпоративній правотворчості присвячене дисертаційне дослідження А. П. Сулими.

Незважаючи на наявність певного наукового доробку у вітчизняній доктрині цивільного права з питань диспозитивності в локальній корпоративній правотворчості (Е. М. Бондарев, В. А. Васильєва, М. М. Сигидин, І. В. Спасибо-Фатєєва, М. О. Суханов, О. Ю. Тичкова, В. І. Цікало та ін.), не була поставлена крапка в окресленій дисертантом проблематиці. Такий стан справ зумовлюється: а) значною динамікою корпоративних правовідносин та розширенням кола їх регуляторів; б) потребою у чіткому з'ясуванні переліку таких організацій, учасники яких можуть мати корпоративні права (проблема встановлення виключного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб); в) відсутністю стабільності позицій судових інстанцій щодо застосування різних форм вираження локальної корпоративної правотворчості.

Цінність поданого до захисту дисертаційного дослідження зумовлюється багатьма чинниками: а) існуванням у ньому цікавих, з точки зору науки, положень, що можуть бути використані при розробці відповідних змін до нормативно-правових актів та б) докладними формулюваннями досліджуваних питань. Використання автором сучасного наукового доробку української та зарубіжної науки, оптимальної в рамках цього дослідження методології, дало йому можливість отримати якісно нові результати, спрямовані на удосконалення механізму здійснення та захисту корпоративних прав.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані у науково-дослідній, правотворчій та правозастосовній діяльності щодо правового забезпечення корпоративних правовідносин та здійснення і захисту корпоративних прав. Крім того результати цього дисертаційного дослідження варто використовувати в

навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Корпоративне право», а також при підготовці та написанні навчальних посібників, підручників, практикумів, курсів лекцій, планів практичних занять із зазначених навчальних дисциплін.

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності та новизни. Дисертаційне дослідження А. П. Сулими «Диспозитивність в локальній корпоративній правотворчості» містить наукові положення, які мають теоретичне значення і практичну спрямованість. Науковою новизною відзначається зміст поданого для обговорення та захисту дисертаційного матеріалу через призму особливостей диспозитивного регулювання корпоративних правовідносин з використанням механізму локальної корпоративної правотворчості, що, як результат, має поєднання диспозитивних та імперативних засад, принципів та методів.

Автором правильно визначені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження. Методологічну основу роботи становлять філософські підходи, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи та засоби пізнання, які були застосовані цілком обґрунтовано, що дозволило дисертанту дійти вірних та аргументованих висновків.

Ознайомлення зі змістом рецензованої дисертації дозволяє зробити висновок про сумлінність здобувача при підготовці дослідження. А. П. Сулима вдало оперує вмінням критично оцінювати наукові позиції з тих чи інших питань, які досліджуються у роботі. Порівнюючи різні точки зору науковців, автор у багатьох випадках формулює власну позицію та є толерантним у дискусії з іншими фахівцями. З огляду на це з позитивного боку слід звернути увагу на чисельність використаних джерел (209 найменувань), досліджених ним при обґрунтуванні зроблених у дисертації висновків.

Правильний, послідовний порядок подачі матеріалу дозволив побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як найбільш відомі в цивілістиці підходи щодо вирішення проблематики дослідження, так і власну авторську позицію.

Важливим з наукової точки зору є висновок автора про потребу широкого підходу до визначення форм вираження локальної корпоративної правотворчості, якими є: локальні корпоративні акти; засновницькі договори (як установчий документ і єдина форма вираження локальної корпоративної правотворчості у повних та командитних товариства); корпоративні договори (с. 22 дисертації).

Так, слід підтримати позицію автора про те, що рівень диспозитивності у регулюванні різних організаційно-правових форм корпорацій обумовлюється наступними критеріями: організаційно-правова форма корпорації; баланс публічних та приватних інтересів; необхідність захисту інтересів учасників корпорації, самої корпорації, а також третіх осіб; забезпечення можливостей корпорацій визначати оптимальну структуру управління; загальний рівень розвитку корпоративної культури (с. 22 дисертації).

Є всі підстави підтримати дисертанта у його авторському розумінні сутності категорії «локальна корпоративна правотворчість», під якою пропонується розуміти діяльність органу або членів/учасників юридичної особи корпоративного типу щодо встановлення, зміни або скасування правових норм для регулювання корпоративних відносин між членами/учасниками такої юридичної особи. При цьому інші можливі регулятори відносин у корпорації, наприклад звичаї ділового обороту, не є формою локальної корпоративної правотворчості оскільки не являють собою результат цілеспрямованої та вольової діяльності, кінцевою результатом якої є регулювання корпоративних відносин між членами/учасниками юридичної особи корпоративного типу відповідно до їх спільної мети (с. 90, 111 дисертації).

Не викликає сумніву викладений на с. 106 дисертації висновок про те, що корпоративний договір варто розглядати як форму вираження локальної корпоративної правотворчості, разом з локальними корпоративними актами. Виправданість даного підходу обумовлена не тільки наявністю в корпоративному договорі норм права і, таким чином, можливістю віднести його до джерел корпоративного права.

Слушним є зауваження дисертанта про те, що Корпоративний договір, як прояв диспозитивності в українському корпоративному законодавстві, має кілька переваг порівняно зі статутом товариства. Зокрема, він відрізняється гнучкістю, що дозволяє швидко й адаптивно регулювати унікальні обставини взаємодії між учасниками, а також встановлює оптимальні способи відповідальності для сторін корпоративного договору (с. 186 дисертації).

Цікавими та такими, що заслуговують на увагу, є й інші висновки та пропозиції автора, зокрема щодо:

- розуміння локальних корпоративних актів формою вираження локальної корпоративної правотворчості, оскільки вони є результатом локальної корпоративної правотворчості як діяльності органу або членів/учасників юридичної особи корпоративного типу щодо встановлення, зміни або скасування правових норм для регулювання корпоративних відносин між членами/учасниками такої юридичної особи;

- положення щодо необхідності розширення меж диспозитивності у локальній корпоративній правотворчості через закріплення у ЦК України свободи учасників корпоративних відносин приймати локальні корпоративні акти у випадках відсутності законодавчої заборони чи коли це не суперечить суті відповідних відносин; із збереженням обмежень відповідної свободи у спеціальних нормах законів, що визначають особливості регулювання конкретної організаційно-правової форми корпорації;

- положення про критерії розмежування локальної корпоративної правотворчості від локальної правотворчості, підзаконної правотворчості, саморегулювання, автономного регулювання та інших суміжних категорій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень засвідчують висновки дисертанта за результатами дослідження. Про позитивне значення дисертації свідчить ґрунтовний аналіз як цивільного та господарського законодавства, так і наукової літератури щодо обраної теми. Додатково робота супроводжується аналізом матеріалів доктрини та іноземного законодавства (Бельгія, Велика Британія, Гонконг, Німеччина, США).

Положення, винесені на захист, відповідають вимогам щодо наукової новизни. Стиль викладення положень дозволяє усвідомити їх зміст і новизну. Здобутком дисертації, безперечно, є її високий науково-теоретичний рівень, практична спрямованість. Робота написана грамотно, сприймається легко та з інтересом. Добре оформлений список використаних джерел.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення й висновки, сформульовані у дисертації А. П. Сулими, оприлюднено у 10 наукових публікаціях, з яких: 4 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, 6 тез доповідей на науково-практичних конференціях. Таким чином, результати дослідження пройшли належну апробацію відповідно до вимог, встановлених Міністерством освіти і науки України. Вивчення наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, дає підстави для висновку про повноту викладу в них наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором академічної доброчесності. Дисертаційна робота А. П. Сулими свідчить про ґрунтовне опрацювання ним чинного законодавства України та іноземних держав, матеріалів правозастосовної практики України. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимоги законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату чи інших проявів академічної недоброчесності.

Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження. Разом з тим, позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження містить низку положень, оцінок, висновків, пропозицій і рекомендацій, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що спонукає до дискусії, а саме:

1. На с. 21 роботи (п. 1 наукової новизни «вперше») автор вважає, що

ознаками локальної корпоративної правотворчості є: 1) активна діяльність ...; 2) спрямованість на створення норм права, що мають локальний та корпоративний характер ...; 3) здійснення, виходячи із диспозитивних засад цивільного права або на реалізацію та в межах дозвільних приписів законодавства.

У той же час на с. 88–90, 111–112, 190 дисертації наводиться більш розширене коло ознак досліджуваної правової конструкції, а саме: 1) активна діяльність ...; 2) діяльність здійснюється або виходячи із диспозитивних засад цивільного права ...; 3) спрямованість на створення норм права, що мають корпоративний характер ... 4) локальні корпоративні норми, що створюються в результаті такої правотворчості мають локальний характер ...; 5) результатом локальної корпоративної правотворчості є правові норми, що визнаються державою як обов'язкові ...; 6) створювані в процесі правотворчої діяльності норми застосовуються судами при вирішенні спорів ...; 7) діяльність, що здійснюється в певному процедурно визначеному порядку ...

Виходячи з викладеного виникає потреба чіткого окреслення ознак, притаманних категорії «локальна корпоративна правотворчість».

2. Не можу погодитися з дисертантом щодо твердження, за яким доведено доцільність визначення у корпоративному законодавстві переліку питань, щодо яких товариство та треті особи можуть бути стороною корпоративного договору та окреслення загальних меж щодо прав та обов'язків, які вони можуть мати у випадку укладення договору щодо відповідних питань (п. 5 наукової новизни «вперше» с. 22 дисертації).

Автор повно аналізує положення ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства» у контексті того, що за цим договором саме *учасники (акціонери) товариства* зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації. Тобто мова йде виключно про корпоративні права учасників (акціонерів), які не можуть належати самому товариству чи третім особам. Вказівка у ч. 1 ст. 7 Закону

України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та ч. 1 ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства» на те, що додатковими сторонами корпоративного договору можуть бути саме товариство та треті особи є помилковою з точки зору юридичної техніки, оскільки:

а) товариство, навіть якщо уявити, що до нього переходить частка (акції) учасника (акціонера), який вибув (виключений) і був стороною корпоративного договору, не має права здійснювати (утримуватися від здійснення) прав щодо себе самого, а б) треті особи взагалі не мають корпоративних прав, то, відповідно, їм і здійснювати (утримуватися від здійснення) нічого. Якщо ж вони виступають від імені учасника (акціонера), то жодним чином не визнаються стороною договору, а є лише його представником.

Щодо набуття корпоративного контролю третьою стороною сам автор веде мову про існування внутрішніх та зовнішніх ризиків стати неформальними учасниками (акціонерами) і отримати контроль за діяльністю товариства без того, щоб інформація про це була у відповідних реєстрах (с. 175, 187 роботи).

Звертаю увагу на те, що дисертант сам собі суперечить, вказуючи як висновок на с. 194 дисертації на те, що призначенням корпоративного договору є регулювання будь-яких публічних і непублічних відносин між *учасниками корпорації щодо реалізації корпоративних прав*, при цьому *сторонами корпоративного договору можуть бути інвестори, кредитори корпорації та інші особи*. Тобто здійснюють права учасники корпорації, а сторонами є, крім них, інші особи, які не мають корпоративних прав у цій організації.

3. Дисертант на с. 23 (п. 7 наукової новизни «удосконалено»), 59, 188 роботи обстоює позицію щодо провідного характеру диспозитивності у цивільному праві України ... Вважаю, що вказаний пункт новизни містить загальні положення, які ще додатково потребують аргументації, особливо щодо провідного характеру диспозитивності у цивільному праві, оскільки це викликає потребу у додатковому аналізі співвідношення диспозитивності та імперативності у рамках цивільно-правового регулювання.

Дисертант, аргументуючи власну позицію, використовує оціночні (не

досить чіткі) поняття як-то: 1) *превалювання* диспозитивного методу регулювання відносин у цивільному праві не виключає наявності імперативного регулювання окремих відносин (с. 34 роботи); 2) диспозитивність є визначальною характеристикою цивільно-правового методу правового регулювання, який включає й певні елементи імперативного методу регулювання (с. 35 дисертації)

Тим більше, що автор, виносячи на публічне обговорення та захист пункт новизни, не вказує у чому його особистий внесок в «удосконалення» відповідного твердження.

4. Досить дискусійною та неоднозначною є позиція автора щодо розуміння сутності диспозитивності як провідної категорії цивільного права (підрозділ 1.1). Так, диспозитивність досліджується як: 1) *принцип* (засада) цивільного права як галузі права, так і принцип інших галузей чи окремих підгалузей цивільного права (договірного чи корпоративного права) (с. 28–34 роботи); 2) *метод* регулювання у цивільному (приватному) праві (с. 34–39 дисертації), а на с. 35 роботи диспозитивність вже визначається *складовою* цивільно-правового *методу*; 3) *засада* всього приватного права (с. 40 дисертації); 4) *інструмент* забезпечення автономії суб'єктів при їх вступі у приватноправові відносини (с. 59 роботи).

Як висновок на с. 41, 59 дисертації стверджується, що існують три окремі іпостасі категорії «диспозитивність» у приватному праві: диспозитивність як принцип; диспозитивний метод; диспозитивність як характеристика конкретної норми права. Хоча останнього спектру розуміння диспозитивності у достатньому ступені не було проаналізовано.

Відповідно додаткової аргументації потребує підхід, яким чином те чи інше розуміння диспозитивності вплине на механізм застосування локальної корпоративної правотворчості, оскільки у підрозділі 1.2. розглядається диспозитивність як принцип локальної корпоративної правотворчості, у той же час питання диспозитивності як методу та характеристики конкретної норми корпоративного права залишаються поза увагою.

Крім того, висновок про те, що диспозитивність є принципом локальної корпоративної правотворчості, який проявляється у диспозитивних нормах корпоративного законодавства, що дозволяють локальну корпоративну правотворчість та визначають її межі, свідчить про розуміння диспозитивності як принципу формалізованого у нормах корпоративного законодавства (с. 60 роботи). Тому автору варто додатково пояснити, що собою становить диспозитивність як принцип саме локальної корпоративної правотворчості.

5. Аналізуючи зміст підрозділу 3.1 «Статут як основна форма вираження локальної корпоративної правотворчості», варто повністю погодитися з автором щодо використання та характеристики статуту як такої форми. Проте існує ряд питань, відповідь на які дисертаційне дослідження не містить, а саме: 1) чому для аналізу обрано саме організаційно-правові форми АТ, ТОВ, ТДВ та фермерського господарства, створеного як юридична особа (с. 116–150 роботи); 2) оскільки установчим документом для вказаних організаційно-правових форм юридичних осіб є статут, чому до уваги не взято засновницький договір як форму вираження локальної корпоративної правотворчості цих товариств, адже на с. 192 роботи автор вказує, що локальні корпоративні акти... є результатом/формою вираження локальної корпоративної правотворчості, містять локальні корпоративні норми, приймаються або затверджуються від імені корпорації її засновниками; 3) виходячи з розуміння категорії «корпорація» (с. 83–84 дисертації) не зрозуміло, чому автором не взято до уваги законодавство щодо статуту виробничого кооперативу як організаційно-правової форми підприємницького товариства.

6. Схвальних відгуків заслуговує авторський підхід щодо розуміння договорів формою вираження локальної корпоративної правотворчості – корпоративного договору та засновницького договору (підрозділ 3.3. дисертації). Проте, говорити про корпоративний договір як форму вираження локальної корпоративної правотворчості можна лише у випадку чіткої авторської позиції щодо його предмету. Наводячи чисельність доктринальних підходів з цього питання, дисертант, нажаль, не робить власного висновку за

відповідною проблематикою.

Щодо засновницького договору, то автор правильно вказує його функціональне призначення – форма вираження локальної корпоративної правотворчості в повних та командитних товариствах. Проте зміст цього підрозділу свідчить про аналіз засад диспозитивності у здійсненні учасниками вказаних товариств належних їм корпоративних прав, а не встановлення диспозитивних засад та локального регулювання корпоративних правовідносин.

Отже, автору варто пояснити: 1) що становить предмет корпоративного договору як форми вираження локальної корпоративної правотворчості; 2) яке функціональне призначення засновницького договору у контексті визнання його формою вираження локальної корпоративної правотворчості.

Зазначені зауваження до положень дисертації не впливають на позитивну оцінку роботи в цілому, натомість спрямовані на стимулювання дисертанта до подальших поглиблених наукових досліджень в окресленій сфері наукових інтересів. Також вони можуть бути предметом наукових дискусій вчених-юристів та практичних працівників.

Здобувач наукового ступеня А. П. Сулима володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом його дослідження, вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційна робота виконана на високому теоретичному рівні, її текст відповідає вимогам щодо логічної послідовності викладення матеріалу. Зроблені автором висновки отримали необхідну і достатню теоретичну аргументацію та є методологічно обґрунтованими. У дисертації сформовано теоретичні положення, які відображають особливості диспозитивності в локальній корпоративній правотворчості, та внесено пропозиції з удосконалення чинного законодавства України, що свідчить про

нове вирішення автором відповідного наукового завдання.

За своїм змістом і загальною спрямованістю дисертаційне дослідження А. П. Сулими відповідає обраній ним спеціальності 081 «Право», робота пройшла належну апробацію. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, в якій відсутні порушення академічної доброчесності. Оформлення дисертації в цілому відповідає встановленим вимогам.

Керуючись викладеним вище, вважаю, що дисертація Сулими Андрія Петровича «Диспозитивність в локальній корпоративній правотворчості», подана на здобуття ступеня доктора філософії, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.), а її автор – Сулима Андрій Петрович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Ю. М. Жорнокуй

